

Miklós Tamás

FRONT ELŐTT, FRONT ALATT, FRONT UTÁN ¹
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ESEMÉNYEI
CSOLNOKON 1944–45-BEN

Idén lesz a 75. évfordulója annak, hogy a második világháború szárazföldi harcai elérték Magyarországot területét. A téma azonban az aktuális évfordulón kívül is jelentős érdeklődésre tart számot, amelynek egyik oka az, hogy a világháború olyan traumákat okozott, amelyek mind a mai napig hatással vannak életünkre és gondolkodásunkra. Ugyanakkor az 1940-es évek végén bekövetkező politikai változások lehetetlenné tették az események objektív feldolgozását. Sok érzékeny téma egyszerűen tabunak számított, vagy pedig csak az uralkodó ideológia szűrőjén keresztül lehetett közelíteni hozzá. Meghatározó az a körülmény is, hogy még napjainkban is kerülnek elő újabb és újabb források, amelyek tovább árnyalhatják az eseményekről kialakult képünket. Maga a háború története kronológiába rendezhető, politikai és katonai események véges láncolata, míg a háborús hétköznapiak története – ahogyan Gyarmati György is fogalmaz – „végtelen történet”. A bővülő forrásanyag, illetve újabban az *oral history* segítségével a háborús hétköznapiak majd-hogynem megszámlálhatatlan változatban idézhetők fel.²

A mindennapok története, azaz az Alltagsgeschichte segítségével egyrészt feltárhatjuk, hogy milyen módon lesz az egyén egyszerre alanya és alakítója is saját történelmének, másrészt a felkínált megközelítés révén közelebb hozhatjuk a múlt eseményeit a ma emberéhez. Jelen tanulmányunkban a második világháború csolnoki eseményeit kíséreljük meg rekonstruálni korabeli források és az egykori szemtanúkkal készített interjúk alapján. A tanulmányban idézett interjúk egy részét a szerző készítette a 2000-es évek elején. Szintén több egykori szemtanút szólaltatott meg Göbharter Eszter, aki szakdolgozatában járta körül a témát.³ Munkánkhoz az általa készített interjúkat is felhasználtuk, amelyekért itt mondunk neki köszönetet.

1 A tanulmány címét Dobay Páltól kölcsönöztem. Lásd a 15. lábjegyzetet.

2 Gyarmati György: Tevőleges és mulasztásos embertelenség. Hol kezdődnek, milyenek és meddig tartanak a háborús hétköznapiak? In: Háborús hétköznapiak hadszíntéren, hátszágban 1939–1945. Szerk. Gyarmati György – Pihurik Judit. Pécs–Bp. 2015. 13–36.

3 Göbharter Eszter: Megélt történelem, Csolnok a II. világháborúban 1944–45. Szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Főiskolai Kar, Esztergom 2009.

Csolnok Komárom-Esztergom megyében, a dorogi szénmedencében fekszik. Közúton Budapesttől 44 km-re, Dorogtól 5 km-re található. Az 1941. évi népszámlálás szerint lakossága 3845 fő volt, ebből 2795 fő vallotta magát német anyanyelvűnek.⁴ Az 1944–45-ben Csolnok körül lezajlott harccselekményeket elsősorban a Budapestért vívott szovjet és német hadműveletek határozták meg. Ennek következményeként a frontvonal közel három hónapon keresztül közvetlenül a településnél húzódott. Tanulmányunkban elsősorban azt vizsgáljuk, hogy miképpen élte meg egy túlnyomórészt német nemzetiségi lakosságú település a második világháború eseményeit, és milyen túlélési stratégiákat alakítottak ki a háború megrázkódtatásai során. Ebből kifolyólag a környéken lezajlott hadieseményeket csak a legszükségesebb mértékben tárgyaljuk.

A háború előszele Csolnokon

Természetesen a második világháború hatásai már évekkel a front eseményei előtt jelentkeztek a településen. A csolnoki férfiakat már a háború elején behívták katonának, vagy önként öltöttek magukra egyenruhát. Sokan a Waffen-SS első illegális toborzása során önkéntesen léptek be a német haderőbe. Számuk 1942. március 19-éig 45 fő volt.⁵ Klinger József így emlékezett vissza rájuk: „Az első hat katona még ’41-ben ment ki. Azt mondták, tornatanári képzést kapnak kint. Ez csak valami álca lehetett, hiszen később ők is szépen bemasíroztak a seregbe. Akik elmentek, majdnem mind meg is haltak. Emlékszem Mártai Ferencre, nagyon jó zenész volt. Franciaországban esett el, egy partizántámadás miatt.”⁶ 1943–1944 folyamán is többen döntöttek úgy, hogy a magyar helyett inkább a német haderőbe állnak be. Magyarország megszállása után, 1944. április 14-én Csatay Lajos honvédelmi miniszter és Edmund Veesenmayer birodalmi megbízott aláírták azt a német–magyar államközi egyezményt, amely lehetővé tette, hogy a magyarországi népi németeket⁷ a német haderőbe sorozhassák.⁸ Ennek az lett a következménye, hogy az ezt követően Csolnokról besorozottak legnagyobb része a Magyarországon felállítandó és az ország területéről kiegészített SS-alakulatokba került.⁹ Egy vissza-

4 Az 1941. évi népszámlálás. I–VI. [szerk. biz. Dányi Dezső et al.] Bp. 1975–1990. II. 233.

5 Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon. Bp. 2001. 56.

6 Interjú Klinger József egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

7 Németül: Volksdeutsche. Azok a Német Birodalom határain kívül élő németek, akik nem voltak birodalmi állampolgárok, de „nyelvükben és kultúrájukban németnek mutatkoztak”. Kovács Z. A. – Számvéber N.: A Waffen-SS i. m. 43.

8 Kovács Z. A. – Számvéber N.: A Waffen-SS i. m. 71–72.

9 Az önkéntesek nagy része a Magyarországon felállítandó 22. SS-önkéntes-lovashadosztályhoz, valamint a Magyarországon feltöltött 8. „Florian Geyer” SS-lovashadosztályhoz került, de jelentősebb kiegészítést kapott a magyar önkéntesekből a 16. „Reichsführer-SS” SS-páncélgránátos-hadosztály és a 18. „Horst Wessel” SS-önkéntes-páncélgránátos-hadosztály is. Bácskában kizárólag az ottani jelentkezésekre számítva állították fel szeptember végétől a 31. SS-önkéntes-gránátoshadosztályt. 1945 februárjában pedig részben a magyarországi önkéntes állományból, részben pedig a 8. és 22. SS-lovashadosztályok maradékából állították fel a 37. SS-önkéntes-lovashadosztályt, a Waffen-SS utolsó magyar önkéntesekből felállított hadosztályát. Kovács Z. A. – Számvéber N.: A Waffen-SS i. m. 74.

emlékező szerint: „Nem akartunk mi menni, de besoroztak. Én leginkább a Hunyadi páncélosokhoz¹⁰ szerettem volna menni. Talán, mert mi nem olyan németek vagyunk. Magyar németek. Vagy magyar érzelmű németek? De senki nem kérdezte, hova akarsz menni. Amikor a háború után hazajöttem, azt mondták, ha lemegyek csillézni a bányába, akkor nem lesz belőle bajom. Mintha én akartam volna Wehrmacht-katona lenni!”¹¹ Egy 1947-ben összeállított kimutatás szerint Csolnokról a világháború során összesen 99 fő állt önkéntesen az SS kötelékébe, a kényszersorozottak száma pedig 47 fő volt.¹²

1944 őszén a magyarországi hadi helyzet rosszabbra fordult, amelyet Csolnokon is megérezett a lakosság. Vitéz Szurmay Lajos légoltalmi kiürítési kormánybiztos 1944. szeptember 16-ai rendeletével a német 921. nehézgépjármű-javító század részére az elhagyott 6. számú bányarészt, a községben pedig 150 fő részére férőhelyet utalt ki.¹³

Október végén megszűnt a tanítás,¹⁴ majd az iskolában is katonákat helyeztek el. Az akkor hétéves Dobay Pál így idézte fel a nem várt tanítási szünetet: „Október 30-án (vagy 31-én), egy esős, sáros, ködöt síró, borongós őszi napon szomorúan jelentette be Sándor Rózsi néni mindjárt reggel, hogy német katonáknak kell szálláshely az iskolában, bizonytalan időre szünetel a tanítás. Itt van mindenkinek egy füzet: minden nap írjunk bele három sort gyakorlásképpen. Aztán... aztán ki tudja, mikor találkozunk? Jól emlékszem mennyire örültem a váratlan szenzációnak. Nincs tanítás! Nem kell iskolába járni! Mit tudtam akkor hét éves fejjel, hogy közeledik, rohamosan közeledik az a szörnyű világégés a mi falunkhoz is, amely azóta is vízvázasztó az életemben. – »Front előtt«, »front alatt«, »front után«, – még mindig így mondjuk, ha az akkor volt dolgok szóba kerülnek.”¹⁵ A német katonák beszállásáról Rittling Tamásné (született Wieszt Mária) is megemlékezett: „Október végén, a telepen az erdőben voltak már német katonák. A faluban, ahol két szoba volt, be kellett fogadni egy német tisztet, vagy katonát a lakásba. A főhadiszállás viszont az erdőben volt. Ott rejtették el a fegyvereket, és az autóikat, hogy azokat repülőről ne vehessék észre.”¹⁶

10 Az SS. 25. (1. magyar) fegyveresgránátos-hadosztálya (25. Waffen-Grenadier-Division der SS „Hunyadi” [ung. Nr. 1.]). A magyar származású önkéntesekből felállítandó SS-hadosztályokról 1944. október 23-án írt alá megállapodást Beregfő Károly honvédelmi miniszter és Otto Winkemann, a magyarországi német SS és rendőri erők parancsnoka. Beregfő már október 28-án közzétette a „Hunyadi páncélgránátos hadosztályba” való jelentkezés lehetőségét, amely azonban egyetlen szót sem ejtett az SS-ről. A magyar Waffen-SS hadosztály elnevezését a későbbiek során is pontatlanul használták a nyilvánosság felé. Kovács Z. A. – *Számvéber N.*: A Waffen-SS i. m. 426–429.

11 Bindorffer Györgyi: Asszimilációs folyamatok Csolnokon. Kisebbségkutatás 14. (2005) 2. sz. 160–170. 165.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL KEML) XVII-1 Csolnoki Nemzeti Bizottság iratai.

13 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesteri iratok 1845/1945. sz. ügyirat.

14 A 9.700/1944. VKM. rendelet (1944. október 24.) értelmében a népiskolában, a középfokú iskolákban, a középiskolákban, a szakiskolákban stb. 1944. október 29-ével beszüntették a tanítást. Belügyi Közlöny 49. (1944) 45. sz. 1614.

15 Interjú Dobay Pál egykori csolnoki lakossal (Miklós Tamás).

16 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

Decemberben került sor a csolnoki leventék nyugatra hurcolására. Esztergomban december 11-én kezdődött meg a III. korcsoportba tartozó leventék (a 17 éves kor feletti leventelegények) elszállítása,¹⁷ Dorogról pedig december 12-én vitték el őket. Ezek alapján feltételezhető, hogy a csolnoki leventék elhurcolása is ezekben a napokban történhetett. Egy népbíróági tanúvallomás szerint 37 leventét vittek el a faluból, amelynek megszervezésében idősebb Borsányi József nyilas pártszolgálat-vezető is szerepet vállalt.¹⁸ Az eseménynek Klinger Józsefné (született Süveg Rozália) is szemtanúja volt: „Emlékszem, mikor elvitték a faluból a fiatal leventéket lovaskocsin. Kint állt a házak előtt az egész utca, s csak néztük, ahogyan távolodnak. Egy katona odakiabált nekik: »Ha csak az egyik is el mer szökni, agyonlövöm!« Szegény néniknek sem kellett több, elkezdtek sírni. Vitték a szegény leventéket, pedig még olyan fiatalok voltak! Az egyik bátyám is köztük volt, 1928-as születésű volt, még csak 16 éves!”¹⁹

Még mielőtt a szovjet csapatok elérték volna Csolnokot, többen, főleg a Volksbund²⁰ tagjai és azok családjai is elhagyták a települést. Közöttük volt az akkor tizenéves Rittling Tamás is: „Felkínálták azt a lehetőséget, hogy aki akar, mehet ki Németországba. [...] Niehaus a németekhez tartozott, ott álltak a német laktanyák. Mikor odaértünk, fogták a tizenhat-tizenhét éves legénykéket, [katona]ruhába öltöztették, mert kellett menni, harcolni. [...] Egy kolostorban kaptunk szállást és ételmezt. Én már tizenéves voltam akkor. Neked is dolgoznod kell, mondták »Du musst auch arbeit[en]!« Akkor kezdtem el ott kocsiskodni. Egyik laktanyából vittem a krumplit a másikba.”²¹

A szovjet csapatok bevonulása Csolnokra, 1944 decemberében

A Budapestet bekerítő szovjet csapatok 1944 karácsonyára megközelítették Csolnokot. A 181. harckocsidandár december 25-ére virradó éjjel elfoglalta Szomort és a Csolnokkal szomszédos Dágot.²² A szovjet csapatok közeledtének híre futótűzként terjedt a község lakói között. Szenteste, a karácsonyi ünneplésre készülő Dobay családhoz például szomszédjuk hozta el a hírt: „Nyílt már az ajtó. Előttünk a fényes, csillagszórós karácsonyfa, amikor ismét csengettek. Apsi”²³ ment ki. Megdőbbszent arca még mindig él

17 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesteri iratok 20.672/1944. sz. ügyirat 10.

18 MNL KEML XXV-2-b Nb. 50/1945. sz. ügyirat (ifj. Borsányi József népbíróági ügye) 14.

19 Interjú Klinger Józsefné (született: Süveg Rozália) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

20 Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége): A Volksbund az Imrédy-kormány alatt jött létre, vezetője Franz Basch volt. Szervezete 1942-re 300 ezer főre duzzadt, ami a magyarországi németek mintegy 40%-át jelentette. A Volksbund jelentős szerepet játszott a Waffen-SS magyarországi toborzásaiban. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs. Szerk. Sipos Péter – Ravasz István. Bp. 1997. 474.

21 Interjú Rittling Tamás egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

22 *Számvéber Norbert*: Páncélosok a budapesti csatában. Páncélos-hadviselés a budapesti hadművelet első felében és a főváros ostromában 1944. október 29. – 1945. február 13. [Bp.] 2018. 537.

23 Így becéztek Dobay Pál édesapját a családban.

bennem. Steiner Pista volt a szomszédból: »Gyógyszerész úr! Most érkeztem Perbálról a menyasszonyomtól. Ott már bent vannak az oroszok. Kölcsön lovon menekültem a szőlőkön keresztül. Utánam lőttek. Holnapra itt lesznek!«²⁴

A lakosság december 25-ei hangulatát az alábbiakban örökítette meg Körneyi József plébános a római katolikus plébánia *Historia Domusában*: „A karácsony este szomorúan telt el. A bizonytalanság réme – mi lesz velünk? – ülte meg a lelkeket. Így virradt ránk december 25., szent karácsony napja. Reggel diák s pásztor misére harangoztak; az emberek, különösen az intelligencia, szép számmal gyűltek össze a templom téren, s mondogatták egymásnak a híreket, hogy Leányváron, Dágon is vannak már oroszok. A kismisést még szépen befejezhettük, de utána hallatszottak közel-távol puska lövések, tompa ágyú lövések már.”²⁵

Az előnyomuló szovjet páncélosok Csolnok déli részén megtámadták a német 93/II. páncélgránátos-zászlóalj ott védelemben lévő századát és északkeleti irányban visszavetették.²⁶ A 181. harckocsidandár a reggeli mise alatt vonult be a településre. Az első páncélos a falu gyógyszertára előtt állt meg, ahol annak idején a Dobay család lakott. A szentmiséről éppen visszatérő Dobay Pál így emlékezett vissza az első szovjet katonákra: „Éppen a házunk előtt állt meg az első harckocsi... A derült csupa-ragyogás égen hirtelen repülők tűntek fel, és géppuskázni kezdtek. Futottunk a pincébe. Ekkor ért bennünket a nagyobb meglepetés: a pince tele volt szovjet katonákkal.”²⁷

A szovjetek bevonulása után a lakosság bezárkózott. „A lövések mind sűrűbbek lettek. Elsőt, másodikat harangoztunk a nagymisére, de ember nem jött a harangszóra. 10 óra lett közben, kellett beharangoztatni, de hívó senki! Üres a falu – senki sem mer az utcára kilépni. Mindenki fél valamitől. Senki sem tudná a szorongatottság félelmét ecsetelni, megmagyarázni. Láttam, nem jön senki a templomba, elkezdtem hát csendes misét mondani, karácsony lévén a 3. előírt misét.”²⁸ Egy ministráns fiú volt mellettem, egy tanítónő és egy idősebb asszony hívó még a templomban. Más senki! Egyszerre csak nagy ágyú és aknavetélés kezdődött. Úgy hallatszott, mintha a templomot céloznák. Olyan erősen hallatszott a dörgés és a robbanás, mintha tényleg a templom mellett lőnének. Offertóriumig (= felajánlás) eljutottam a misében, amikor a két hívó ministránsom is kifutott a templomból, s én is abbahagytam a szentmisét. Utána derült ki, hogy²⁹ a falu végén 2 német aknavető, s egy kisebb ágyú próbált ellenállni a Kranovetzbergen

24 Interjú Dobay Pál egykori csolnoki lakossal (Miklós Tamás).

25 A csolnoki katolikus plébánia *Historia Domusa* (Körneyi József plébános kézzel írott följegyzéseinek másolata). Kézirat, másolata a szerző birtokában.

26 A Balck-seregcsoporthadműveleti tisztjének napi jelentése 1944. december 25-én. <http://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/7046-akte-382-unterlagen-der-ia-abteilung-des-aok-6-ktb-akte-a-bd-29-t-gliche-meldungen-5-31-12-1944-lagemeldungen-des-ia-und-ic-der-armeegruppe-fretter-pico-sowie-der-unterstellten-korps-meldungen-zur-pak-und-panzerlage-u-a#page/475/mode/inspect/zoom/4> (letöltés 2019. jún. 17.)

27 Interjú Dobay Pál egykori csolnoki lakossal (Miklós Tamás).

28 A karácsonyi liturgia sajátossága a három szentmise: az éjféli mise, a pásztorok miséje és az ünnepi szentmise.

29 A település déli részén emelkedő magaslat, ma beépített terület.

az előnyomulni készülő oroszoknak. Ez a lövöldözés hallatszott olyan közelinek! Kár volt abbahagyni a szentmisét.” – jegyezte fel később a falu plébánosa.³⁰

Csolnokot viszonylag békés körülmények között, nagyobb atrocitások nélkül vették birtokba. A szovjet megszállás első napjait a plébános így öröközte meg: „Estefelé aztán jött mindenféle orosz fegyvernem, a falut megszállani! Ellenállás nem lévén, simán, puskalövés nélkül történt ez. Az emberek most már ki mertek jönni a házakból, ámul-tak-bámultak, a félelem kissé felengedett, látván, hogy nem bántanak senkit az oroszok. Karácsony másnapjára virradó éjjel 2 órakor hajnalban zajra, lármára ébredtek, s ágyam előtt áll 3–4 orosz, s vinót kérnek. A többiek a fiókokat huzigálták, de nem vittek el semmit. Az ebédlő asztalon feküdt a zsebóráim. Egyik elkapta, de a gazdasszony kérésére visszaadta. Adtak enni-inni nekik, mire elmentek. Képzeltető minő éjszaka volt ez! Karácsony másodünnepén jöttek-mentek az orosz katonai alakulatok, csak úgy nyüzsgött tőlük a falu. De úgy nagyobb kihágások nem voltak. A lakásokba, az emberek közé húzódtak mindenhol az oroszok. A plébániára nem jöttek szállásra. Az élet lassacskán visszatért a faluba – vasárnap rendesen tartottuk a fő istentiszteleteket, buzdítottam a hívőket, csak jöjjenek a templomba!”³¹

December 26-án a 3. Ukrán Front alakulatai elfoglalták Esztergomot, majd felvették a kapcsolatot a Párkányhoz kiért 2. Ukrán Front alakulataival, bezárva ezzel az ostromgyűrűt Budapest körül. A frontvonal távol került a településtől, aminek következtében Csolnok életében is egy nyugodtabb időszak következett. December 26-án a szociáldemokrata párt vette át a falu vezetését, majd hamarosan újraindították a széntermelést is.³²

Szintén ezen a napon a szovjet légvédelem lelőtt egy magyar Levente II. típusú repülőgépet a község déli része felett. A szerencsétlenül járt gép a bekerített fővárosból, a Vérmezőről szállt fel. A pilóta, Papp Ferdinánd túlélte a zuhanást, mindössze csak a karját törte, így később sikerült megszöknie a fogságból. Társa, Szabolcs Alajos³³ azonban belehalt sérüléseibe.³⁴

Település a frontvonalban, 1945. január – március

December végén a frontvonal már a településtől távol húzódott. A községet szép lassan elhagyták a megszálló szovjet katonák. Azonban Budapest – és így Csolnok – sorsa tulajdonképpen már akkor eldőlt, amikor Adolf Hitler 1944. december 1-jén erődde nyilvánította a magyar fővárost. A szovjetek még be sem kerítették Budapestet, Hitler már a város felmentésére adott ki utasításokat. Így került Magyarországra a német IV. SS-páncéloshadtest, valamint a 96. és 711. gyaloghadosztály. A főváros felmentésére indított első kísérlet – a *Konrad*-hadművelet – 1945. január 1-én Komárom térségéből indult

30 A csolnoki katolikus plébánia Historia Domusa.

31 Uo.

32 Huber Mihály egykori csolnoki lakos levele a szerzőnek.

33 Szabolcs Alajos továbbszolgálgó szakaszvezető (Budapest, 1919. 11. 10. – Csolnok, 1944. 12. 26.). Sírja ma a település temetőjében található.

34 *Papp Ferdinánd*: Vigyázzott rám a jó Isten. Magyar Szárnyak évkönyv 21. (1992) 21. sz. 249.

meg. Ez volt az úgynevezett „északi megoldás”, amelynek során a támadó német csapatok északi irányból, a Vértesen keresztül, Bicske irányában kísérelték meg áttörni a szovjet vonalakat.

Az előnyomuló német csapatok néhány nappal később már Csolnok határában voltak. Január 4-én a Sárisápot támadó 3. SS-páncélosfelderítő-osztály részei elfoglalták a Csolnoktól nyugatra emelkedő 304-es magaslatot (Öreg-kő).³⁵ Január 5-én a német 96. gyaloghadosztály jobbszárnyán támadó 283. gránátosezred elfoglalta a Nagy-Getét (457-es magassági pont), majd másnap innen kiindulva birtokba vette a Magos-hegyet (296-os magassági pont), míg a hadosztály egy másik harccsoportja a 332-es magaslatot és a Csolnoktól északra fekvő Reimann-telepet foglalta el.³⁶ Január 7-én a Klaus Pipo százados vezette 96. lövészászlóalj már Csolnok belterületén harcolt.³⁷

A januári német támadás azonban hamarosan elakadt. Mivel a január 9-én Esztergomból meginduló felmentési kísérletek sem érték el céljukat, a IV. SS-hadtest zömét Budapesttől délre, Székesfehérvár térségébe csoportosították át. Ugyanakkor a 96. és a 711. gyaloghadosztály Esztergom térségében maradt, és tartotta korábban elért állásait. A frontvonal közvetlenül Csolnoknál merevedett meg: német kézen volt Rákóczi-telep, a falu északi része, a Gete, a Reimann-akna és a Magos-hegy nyugati fele, a szovjetek pedig a település déli részét, a Kálváriát és a Magos-hegy keleti felét birtokolták. A helybeliek a háború veszélyei elől ismételten a település szélén lévő pincékbe és a bányaalagutakba húzódtak vissza.

1945. január 16-án hajnali 6 órára egy német rohamcsoport meglepetésszerűen elfoglalta Csolnokot, amelyet több ellentámadással szemben is tartani tudott. A támadást a 96. gyaloghadosztály 196. tüzérezredének 21 cm-es lövegei támogatták.³⁸ Január 17-én a szovjet csapatok ismételten ellentámadást indítottak, amelynek eredményeként sikerült visszaállítaniuk az eredeti helyzetet, és visszafoglalták Csolnok északi részét.³⁹

A front időszaka alatt mindkét fél igyekezett kitelepíteni a polgári lakosságot. Január 29-én a német 96. gyaloghadosztály Tokodon berendezkedett parancsnoksága elrendelte a bányatelep kiürítését. Dobay Pál családja korábban a Reimann-telepi bányában keresett védelmet: „Január 29-én meghallottuk a németek felszólítását, hogy az erősödő harcok miatt a civil lakosság hagyja el a »senki földjén« lévő óvóhelyet, mert életükért nem vállalnak felelősséget. Mindenkinnek kötelessége a frontvonal mögé, rokonokhoz, ismerősökhöz távozni. Könnyű volt a csomagolás, hiszen a rajtunk lévő, több hete mosatlan

35 Wolfgang Vopersal: Soldaten, Kämpfer, Kameraden. Marsch und Kämpfe der SS-Totenkopfdivision. I–V. Bielefeld–Osnabrück, 1983–1991. V/b. 543.

36 Számvevő Norbert: A kard a pajzs mögött. A „KONRAD” hadműveletek története, 1945. Bp. 2013. 85. és 92.

37 Hartwig Pohlman: Geschichte der 96. Infanterie-Division. 1939–1945. Bad Nauheim, 1959. 357.

38 Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HM HIM) Mikrofilmtár Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd 628. tekercs 7212371–7212372. felvételek; illetve Pohlman, H.: Geschichte i. m. 363.

39 A szovjet 46. hadsereg törzs 017/OP számú jelentése a 3. Ukrán Front parancsnokának 1945. I. 17-én 19.45 órakor. <http://militaria.hu/adatb/leveltariuj/sites/default/files/Er%C5%91d%20a%20Duna%20ment%C3%A9n%202021.pdf> 135. (letöltés 2019. jún. 17.)

és tetves ruhán kívül alig volt valami ingóságunk.”⁴⁰ Ezt a dátumot támasztja alá idősebb Borsányi József népbíróági tanúvallomása is.⁴¹ Visszaemlékezések szerint a németek Tokodra és Tátra,⁴² míg a szovjetek Dágra és Leányvárra telepítették ki a lakosságot.⁴³

Mivel a dorogi szénmedence bányaalagútjai össze voltak kötve egymással, elvileg lehetséges volt a települések közötti földalatti átjárás. Valószínűleg ez lehetett az oka annak, hogy 1945 februárjában a szovjet fél is távozásra szólította fel a bányában menedéket kereső civileket. Rittling Tamásnének és családjának szintén ekkor kellett elhagynia a menedéket nyújtó bányajáratot: „Az oroszok valahonnan megtudták, hogy a bányaalagutakban rejtőztünk el, és lejöttek körülnézni... Februárban felszólítottak minket a bánya elhagyására, azt mondták, nem maradhatunk már ott, mert berobbantják a nyílást. Mikor mi kimentünk, csillével már nem lehetett közlekedni, az alagút szája már el volt robbantva, csak egy akkora rést hagytak meg, amin egy ember éppen csak kifért, azon keresztül hagytuk el a bányát.”⁴⁴ Gáspár János szintén beszámolt erről: „Mikor a front egy kicsit feljebb ment, hazamerészkedtünk, mert az a hír járta, hogy az oroszok felrobbantják a Mélyúttól nem messze lévő bányatárót, ahol elrejtőztünk az erős harcok elől, mert akkor még a Mélyúti pincesoron sem éreztük biztonságban magunkat.”⁴⁵

Az 1945. február 11-ei budai német–magyar kitörési kísérletet követően Csolnokig is eljutott néhány magát átküzdeni próbáló német katona. Róluk Huber Mihály tett említést levelében: „a Pilis hegység felé áttörő, Budán körbezárt németek Csolnok határáig is elértek. 5–6 barátommal el is mentünk a »Ligetben« eseményekhez, sőt, ketten-hárman még meg is próbálták lehúzni az események gyűrűit. Aznap a Péter asztalos (Kút utca vége) szekérszámba »gyártotta« a vörös koporsókat.”⁴⁶

A Csolnok körüli harcesemények 1945 tavaszán értek véget. A település nyugati szélén ekkor a német 711. gyaloghadosztály részei voltak állásban. A bécsi támadó hadművelet során, 1945. március 20-ára virradóan a szovjet 83. tengerészgyalog-dandár részei partra szálltak Tátnál, másnap pedig Esztergom is a szovjetek kezére került. A Dorog és Sárísáp közötti szakaszon támadó 10. gárdalövészhadtestnek ekkor még nem sikerült megteremtenie az összeköttetést a táti hídfőben harcolókkal. A déli és keleti irányból támadó szovjet hadosztályok március 23-án Tokod körzetében bekerítették a német 711. gyaloghadosztály alakulatait, valamint elfoglalták Tatót, Tokodot és Mogyorósbányát. Ettől kezdve a frontvonal napról napra távolabb húzódott Csolnoktól.

A 10. gárdalövészhadtest hadinaplójából tudható, hogy március elejétől a szovjet 86. gárdalövészadosztály 265. gárdalövészrezde, március 6-tól pedig a hadosztály 260. gárdalövészrezde tartotta Csolnokot megszállás alatt. Március 13-áról 14-ére virradó éjjel a szovjet 49. gárdalövészadosztály 149. gárdalövészrezdének két zászló-

40 Interjú Dobay Pál egykori csolnoki lakossal (Miklós Tamás).

41 MNL KEML XXV–2–b Nb. 50/1945. sz. ügyirat (ifj. Borsányi József népbíróági ügye), 15.

42 Interjú Baranyai Mihályné egykori csolnoki lakossal (Miklós Tamás).

43 Huber Mihály egykori helybéli lakos levele a szerzőnek.

44 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

45 Interjú Gáspár János egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

46 Huber Mihály egykori helybéli lakos levele a szerzőnek.

alja vette át ezt a feladatot. Március 21-ére virradó éjjel a 149. gárdalövészezred a 2/10. határőr ezrednek adta át a megszálló feladatokat.⁴⁷

A lakosság élete a front időszakában

A következő fejezetben a front megpróbáltatásait átélő szemtanúkkal készült interjúk és Körney József plébánosnak közvetlenül a háború után írott feljegyzései alapján kíséreljük meg rekonstruálni a polgári lakosság háború alatti mindennapjait.

A települést kettészelő frontvonal alapjaiban változtatta meg a lakosság megszo-
kott életkereteit, a rendkívüli állapotban a hétköznapi társadalmi normák érvényüket
vesztették. Az egyik legjelentősebb változás akkor következett be a helybeliek életében,
amikor a felerősödő harcok elől a település szélén lévő borospincékben, illetve a bá-
nyajáratokban kerestek maguknak menedéket. A község plébánosa sokadmagával egy
pincében húzta meg magát a háború alatt. Később így számolt be erről: „Január 6-án,
Vízkeresztkor már nem mert senki a templomba jönni a reggeli misére. Kismise után
a konyha melletti kis szobában ültem reggelizni. Egyszer csak nagy robbanás, s a nagy-
ajtó a folyosón az udvar felől egy telitalálat következtében bedúlt falrészekkel együtt.
Füst-por a gránátalálat után, de nekem 5 méterre a szobában az ijedségen kívül nem
történt semmi bajom. Nem mertem a lakásban maradni. Az emberek is a faluban már
behúzódtak a pincébe. Én a szomszéd, Dlabig József, jó földbe vájt pincéjébe menekül-
tem, ahol volt már 12 személy. Valahogy elfértünk azért. A nagy sietségben – kapkodás-
ban a felsőruháimat kaptuk össze, 4 reverendámat, kabátomat, s egy kis enni-inni valót.
De közben erősen jöttek az akna és gránát lövések, amiket a németek eresztettek a falura
Sárisáp, Annavölgy, Tát, Augusztá s minden felől. Éjjel-nappal jöttek a lövések, nem le-
hetett a pincén kívül maradni.”⁴⁸

Dobay Pál családjával a bányában talált menedéket: „A harcok tovább erősödtek, kö-
zeledtek. Január legelején, másodika-harmadika délutánján esett az első bomba a falura.
Édesapám felküldött minket a közeli Reimann akna óvóhelyé átalakított lőszerraktá-
rába. Ez egy 30 méterrel a föld alá vájt alagúrendszer volt, összeköttetésben a bánya
járatával. Amikor néhány éve felkerestem, csak a beomlott bejáratot, felismerhetetlen
környezetet és teljes elvadultságot találtam ott. Édesapám lenn maradt a faluban őrizni
a lakóházat. Ami kis ennivalót hoztunk magunkkal, hamar elfogyott. Az itt élő felnőttek,
az ugyancsak idemenekült felnőttek úgy vélték, néhány nap alatt továbbvonul a front
és nyugodtan előjöhetünk az óvóhelyről. Nem így történt. Épp a senki földjén reked-
tünk meg, A falu felől az akkori Újvilág utca végénél a meddőhányónál volt a legelső
szovjet futóárrendszer. Tőlünk mintegy 200 lépésnyire. Reimann-aknán viszont né-
metek voltak. A Reimann aknán a bányászszolgálati lakásokban németek tartózkodtak.
Ők sem voltak tőlünk távolabb 200 méternél.”⁴⁹

47 A szovjet 10. gárdalövészhadtest 1945. márciusi hadinaplóját lásd <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=152505419> (letöltés 2019. jún. 17.) Az orosz nyelvű szövegek fordításáért Ványai Mártonnak mondok köszönetet.

48 A csolnoki katolikus plébánia Historia Domusa.

49 Interjú Dobay Pál egykori csolnoki lakossal (Miklós Tamás).

Rittling Tamásné és családja szintén az egyik bányaalagútban próbálta meg átvészeli a harcokat. Életkörülményeiről az alábbiakat elevenítette fel: „Dunyhát, párnát, pokrócot és kis ennivalót is vittünk magunkkal, mikor leereszkedtünk a bányába. Odalent vasúti fákából készítették ágyfélleket, oda tettük a takarókat és azon aludtunk.”⁵⁰

A lakosság abban a reményben húzódott a pincékbe és a bányajáratokba, hogy hamarosan hazatérhet onnan. A hadi helyzet azonban felülírta a reményeket, így a csolnokiak kénytelenek voltak huzamosabb időt ideiglenes menedékhelyeiken eltölteni. Idővel a lakosság élelmiszerkészletei is megfogyatkoztak, pótlásuk pedig újabb, addig ismeretlen nehézségekbe ütközött. A nélkülözés napjait Dobay Pál így elevenítette fel: „A maradék élelmiszer is elfogyott, és egyre jobban szenvedtünk az éhségtől. Emlékszem azokra a napokra valamikor január 20-a után, amelyeken már kenyeret sem láttunk. Megható emlékként gondolok még ma is arra a járőrben lévő katonára, aki valamelyik este, fehér hólepelben eljutott mihozzánk, és szüleim kenyeret kértek tőle. »Bajban ismerszik meg a barát« – tartja a közmondás. Az első kérő szóra odaadta a nála lévő kenyérporció felét. Nyilván megesett a szíve a három csonttá soványodott gyerekeken. Kékszemű, barnahajú kerekarcú fiatalember volt. Kenyérzsák és puska volt nála. Az övére két tojásgránát volt drótozva. Jó oka volt bennünket, civileket is megnézni, mivel a kitűnően működő szovjet hírszerzés hozzánk is eljuttatott egy idősebb magyar katonát és egy magát pesti menekültnek mondó nőt, akinek viselkedése szemet szűrt a felnőtteknek. Mint később kiderült a német parancsnokságon, valóban kémek voltak, akik hozzánk, a két ellenséges arcvonala közé a senki földjére is eljutottak, figyelve az ellenséget és a mi hangulatunkat. Édesapám megörülve a napok óta nélkülözött kenyérnek, ismét kért a német katonától. Ekkor láthatóan nem jó kedvvel, a maradéka felét is odaadta.”⁵¹

Micsán Jánosné (született Nagy Mária) arról számolt be, hogy az élelmiszer pótlására „[e]sténként a férfiak gyűjtőútra indultak. Bementek a környező pincékbe, és ahol találtak valamit, egy kis krumplit, vagy bármit, ami ehető volt, elhozták.”⁵²

A lakosság csak a legszükségesebb használati tárgyakat és ruházatot vihette magával a pincékbe és a bányajáratokba. Ingóságaik nagy részét és a háziállatokat is mind hátra kellett hagyniuk. Ezzel kapcsolatban Rittling Tamásné megemlékezett arról, hogy bátyja nem csak azért hagyta el rendszeresen a bányajáratot, hogy élelmiszert szerezzen, hanem azért is, mert kétnaponta hazajárt megetetni lovukat: „Az akna bejáratától körülbelül száz méterre volt a házunk. A bátyám kétnaponta járt haza etetni a lovat. Még jó, hogy a németekkel tudott beszélni, így kiengedték. Később már nem is kérdezték, hova megy, ismerték jól. Mikor visszatért az alagútba mindig hozott nekünk krumplit, vagy babot, hogy tudjunk mit enni. Szilveszter felé még több család jött le az alagútba, aztán elomlott a kas. Akkor már csak egy létrán lehetett kimenni az alagútból. Egyszer, amikor a bátyám ment megetetni a lovat, a németek azt mondták neki, hogy többé ne jöjjön, mert az oroszok állandóan lőtték azt a területet, és ha kimegy, az életével fizethet. Többé nem ment már ki, biztosan éhen halt a ló.”⁵³

50 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

51 Interjú Dobay Pál egykori csolnoki lakossal (Miklós Tamás).

52 Interjú Micsán Jánosné (született Nagy Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

53 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

Ugyanakkor azok, akik elhagyták a biztonságot jelentő menedéket, valós életveszélynek tették ki magukat. Több interjúalany is említést tett olyan esetekről, amelyek tragédiával végződtek: „A Petőfi utcában az egyik néni kijött a pincéből, és átment a házba, lelőtték. Egy bácsi csak a kertbe akart felmenni, őt is lelőtték. Ha valaki kiment, azt lelőtték, mert megszegte a szabályt”⁵⁴ – emlékezett vissza az imént idézett Rittling Tamásné. Baranyai Mihályné szintén beszámolt egy hasonló esetről: „Az oroszok egyszer tévedésből egy apát és fiút lőtték le a Kálvária-hegyi állásukból, ahonnan a német katonák mozgását figyelték, akik csak tüzelőt gyűjtöttek és fát vágtak.”⁵⁵

A pincékben és a bányajáratokban meghúzódó lakosság számára a mindennapi élet-
hez tartozó legapróbb dolgok elvégzése is óriási nehézségeket jelentett. Amint az előbbiekben is láthattuk, sokan voltak összezsúfolódva kis helyen, az összezártság pedig konfliktusokhoz vezetett. További gondot jelentett a megfelelő higiénia hiánya, hiszen mosdani csak ritkán lehetett és a ruhák tisztítására is kevés lehetőség volt. Ennek következtében megjelentek a ruhatetvek, amelyektől igen nehéz volt megszabadulni. „Miután kikerültünk a bányaalagútból, először nénikéméknél töltöttünk egy éjszakát, ők az istállót szórták fel nekünk szalmával, mert állatok akkor már nem voltak benne, az oroszok felélték azokat. Aztán elzavartak onnan, mert nem szabadott ott lenni, közel volt a frontvonal. Bácsikámékhoz mentünk, de ott is csak egy éjjelt tölthettünk el. Legutoljára édesapám barátjáiékhöz mentünk, az Akácos utcába, ahol a pincébe kerültünk. Tizennyolcan voltunk ott, még egy hónapig. A krumpliszákókra szórtunk szalmát, ott aludtunk, úgy, mint a heringek. Éjszaka, mikor a férfiaknak kellett menniük robotba árkot ásni, a nők aludtak, nappal a férfiak” – emlékezett vissza Rittling Tamásné.⁵⁶ Klinger József így idézte fel a körülményeket: „A pincékben a lányokat és a fiatalasszonyokat igyekeztek mindig elrejtetni, mert ugye, tisztálkodni azt kellett, már amennyiben lehetett. Ugye akkor nem úgy volt, mint ma, hogy minden házban van fürdőszoba, akkoriban csak a papnak, a főjegyzőnek, az orvosnak és a gyógyszerésznek volt, és ezzel be is fejeződött. A többiek teknőben, vājlingban fürödtek. Az asszonyok tehát féltek fürödni a pincékben, attól tartottak, ha leveszik a ruhájukat, és esetleg belép egy orosz katonára, az mindjárt kedvet kap is rá, és el is viszi.”⁵⁷ Felesége, Klinger Józsefné is kiemelte a rossz higiéniai helyzetet: „Volt nálunk váltás ruha, de nem sok. Mindig mostuk őket, de ez nem használt a sok tetű ellen, bármennyit moshattunk, mindig tetvesek voltak a ruhák. Aztán rájöttünk, ha néhányszor kivasaltuk a ruhát, a tetű kiirtódott. Az édesanyám sokaknál irtott ki tetűt. A mi családunkban nem volt tetves senki, mert mindig átnézett minket, a petéket összenyomta és petróleummal átdörzsölte.”⁵⁸

A pincékben és a bányaalagutakban időnként rendkívüli események, így szülések is előfordultak. Rittling Tamásné emlékezete is megőrzött két esetet: „A bányatáróban két szülés is lezajlott szilveszter környékén. Az egyik fiú, aki ott született, már 64 éves,

54 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

55 Interjú Baranyai Mihályné egykori csolnoki lakossal (Miklós Tamás).

56 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

57 Interjú Klinger József egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

58 Interjú Klinger Józsefné (született: Süveg Rozália) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

a másik sajnos már nem él. Az asszonyok az alagútban lévő óvóhelyeken feküdtek, amiket elfüggönyöztek. Az idősebb asszonyok segítettek a szülésben. Mind a két fiú első szülés volt! A bácsi, aki ott született, a mai napig is emlegeti, hogy ő a bányában született.”⁵⁹

A frontvonal megmerevedése következtében állandósuló harcok folyamatos életveszélyt jelentettek a lakosság számára. Az interjúalanyok ezzel kapcsolatban megemlékeztek arról is, hogy a szovjet fél igyekezett rendszeresen munkára fogni a település férfilakosságát. Ennek következtében megnőtt a polgári lakosság vesztesége is. Gáspár János azok között volt, akiket hadimunkára köteleztek. Emlékeit az alábbiképpen idézte fel: „Az oroszok a Magos-hegyen lövészárkokat csináltak. Engem harmadmagammal felszólítottak, hogy szánkón vigyünk fel lőszert a katonáknak az állásokhoz. Három-négy láda lőszert vittünk a dági faluvégtől egészen a kőbánya feletti erdőkbe, egészen az állásokig. Közben a németek lőttek ránk. A velünk lévő orosz katona ránk kiáltott, hogy feküdjünk le a hóba, így menekültünk meg, és épségben visszajutottunk a családunkhoz.”⁶⁰ Rittling Tamásné egyik bátyja is egy hasonló alkalommal sebesült meg: „A férfiaknak esténként robotba kellett menni, árkot ásni. A két bátyámat is mindig elvitték. Az iskolaudvaron volt a gyülekező. Éjszaka ásták a futóárkokat, hogy ne vegyék őket észre a német katonák. A Kálvária dombon volt mindkét bátyám március nyolcadikán. Egyikük szép, magas ember volt, és jobban kilátszott az árokból a feje. Egyszer találatot kapott, az állát érte a lövés. Akkor már a faluban nem volt orvos, lovak sem voltak, Dágról hoztak érte egy lovaskocsit, és Dág felé vitték a bátyámat Leányvárra kórházba, mert Dorog felé nem lehetett menni, arra az út zárva volt. Sokáig nem tudott csak szívószállal enni, és sok időt töltött még kórházban.”⁶¹

Amíg a lakosság nagy része a környező pincékben és bányajaratokban húzta meg magát, az őrizetlenül hagyott lakásokat módszeresen fosztogatták mind a megszálló katonák, mind pedig egyes helyi civilek. A már többször idézett Környei József plébános január 6-án kényszerült lakása elhagyására. Alig egy nappal később, amikor visszatért ellenőrizni a házat, az már feldúlt állapotban volt: „Reggel, január 7-én egy kissé szünetelt az ágyúzás – hazamentem megnézni a lakást. Akkor a vendégszoba fala át volt lyukasztva az udvar felől, gránátlövéstől, a háztetőn is volt két nagyobb rés gránáttalálattól. A lakás már erősen fel volt dűlve, sok hiányzott már, a szekrények tárva-nyitva, kiszórva ruha stb. Gyorsan összepakoltunk egy csomó ruhát, fehérneműt egy nagy ruháskosárban levittük a kertbe. Többször nem mehettünk aznap, újra kezdődött a lövöldözés. Utána minden nap átmentünk a lakásba, s újra-újra hoztunk át dolgokat, de közben mindig több és több dolog tűnt el a lakásban. Éjjel-nappal jártak ott katonák, civilek egyaránt. Amit nem vittek el, azt ott törték össze, üveg, porcelánt stb. Minden fiók tartalmát kiszórták a földre, s úgy tapostak rajta. Egy Augiász istálló nem volt külön. A bútorok egy részét elcipelték, másik részét meg otthagyták erősen sérülten. A templomi fehérneműket mind elcipelték, hőköpenynek használták fel az albákat, karingeket és oltárterítőket.” A plébános összeállítása egy másik helyen további érdekes adalékokat tartalmaz a civilek által elkövetett lopások

59 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

60 Interjú Gáspár János egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

61 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

térbeli dimenzióit illetően. Ugyanakkor a *Historia Domus* írója némi előítélettel kizárólag csak a környékbeli szlovák nemzetiségűeknek tulajdonította ezeket az eseteket: „De jöttek a szomszéd falvakból is orosz kocsikkal, vittek mindent, amit találtak, díványt, varrógépet, talicskát stb., élőállatokat, lovat, tehenet, disznót. Amin az ember rajta nem ült, azt elcipelték. Az oroszok elvonulása után, március 23-án Kesztlöcön, Cséven,⁶² Dágon, Sárísápon sok csolnoki holmit találtak meg. A tótok nagyon értettek a rabláshoz. A szlávoroszban felszabadítót, barátot láttak.”⁶³

Amint a fenti idézet is mutatja, Környei fontosnak érezte külön megemlíteni, hogy a „tótok” felszabadítót és barátot láttak a szovjet katonákban. Ezt értelmezhetjük úgy is, hogy a „tótokkal” ellentétben a német nemzetiség emlékezetében a szovjet katonákkal való találkozás kevésbé hagyott pozitív nyomot. A plébános nem volt egyedül ezzel a véleményével, azonban szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az elkészített interjúk alapján ma már nehéz objektív képet alkotni a hadviselő felek megítélését illetően. Ennek egyik legfőbb oka abban keresendő, hogy Csolnok német nemzetiségi település, így érthető, hogy az idősek is szívesebben emlékeznek vissza azokra az időkre, amikor német katonák voltak elszállásolva a faluban. Az interjúalanyok emlékezetében a német katonák viselkedése többnyire pozitív (másképpen fogalmazva: kevésbé negatív) formában őrződött meg. Ebben nagy szerepet játszhatott a közös nyelv, hiszen a csolnokiak az általuk beszélt német dialektus segítségével meg tudták értetni magukat a német katonasággal.

A szovjet katonák megítélése ezzel ellentétben már jóval negatívabb. A zabrálasok és a nők ellen elkövetett erőszakos esetek sokakban maradandó nyomokat hagytak. Az interjúk során két visszaemlékező, valamint a háború után készült összefoglalójában az akkori plébános is beszámolt a szovjet katonák által elkövetett nemerőszak-esetekről.

„A németekkel nekünk nem volt gondunk, ők nekünk nem voltak ellenségek, velük tudtunk beszélni. Az oroszok voltak az ellenségeink. Asszonyokat erőszakoltak meg. Az asszonyoknak is kellett dolgozni, vitték őket az iskolába főzni. Azzal az ürüggyel fogták őket, hogy menjenek »krumplit pucolni«... Jó pár asszony beteg lett a megerőszakolás után. Biztosan elkaptak valami bajt. [...] A mi pincénkben volt egy lány, akit egy orosz tiszt kinézett magának. Folyamatosan járt érte, minden nap. A testvérei, Pista és Feri ezt nem nézték jó szemmel, többször meg akarták védeni a lányt. Egyik nap az egyik fiú nem tért vissza az árokásásból a pincébe. Azt mondták, az iskolaudvaron a gyülekezőkor lövöldözés tört ki, és akkor őt eltalálták. Nemsokára rá a másik fiút is lelőtték egy ilyen »véletlen« lövöldözéskor. Sosem mondta azt senki, hogy azért haltak meg, mert nem nézték jó szemmel a testvérük zaklatását, de én akkor már tizenkét éves voltam, és láttam, mi történt, ezek után az ember kombinál” – emlékezett vissza Rittling Tamásné a vele készült interjúban.⁶⁴ Klinger Józsefné is szemtanúja volt egy hasonló esetnek: „A pincében, ahol bujdosunk, a következő eset történt meg: egyszer egy kapitány bejött hozzánk a csicskásával a pincébe, és az egyik fiatal lányt el akarta vinni. A fiatalasszony nénikéje a lány védelmére kelt. Kapaszkodott a sparhelt fogantyújába, így nem tudták kihúzni a lányt.

62 Ma: Piliscsév.

63 A csolnoki katolikus plébánia *Historia Domusa*.

64 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

Már mindenki attól félt, hogy az oroszok kimennek a pincéből és behajítanak egy gránátot az ajtón. Ekkor az orosz tiszt elkapta az öregasszonyt és elverte a puskával. A néni nemsokára belehalt a sérüléseibe.”⁶⁵ Férje szintén keserűen beszélt a témáról: „A fiatal orosz katonák szerettek volna közelebb kerülni a nőkhöz, mert nekik ott volt a dobtáras pisztolyuk, és akinek az van, az parancsol. Nem mondom azt, hogy Csolnokon minden nőt elvittek, de nagyon sokat. Emlékszem egy fiatalasszonyra, aki elmenekült a faluból Dág felé, mert egy orosz katona mindig zaklatta őt.”⁶⁶ Környei József az alábbiakban foglalta össze tapasztalatait a szovjet katonákról: „Az orosz katona nem volt rosszindulatú a lakossággal szemben. Engem felszólítottak, hogy harangozzak, és tartsak istentiszteletet. De erkölcsük bizony lazák voltak. A fiatalabb, szebb nőket a legnagyobb brutalitással hurcolták el és becsuteltették meg őket. A szegény fiatalabb asszonyok és lányok a 3 hónap alatt, amíg itt voltak az oroszok, sokat szenvedtek. Folyton rejtőzködtek, bujdosnak, de így is rájuk találtak hol itt, hol ott s vitték őket erőszakkal. A bort még a nőknél is jobban keresték és itták. Ebben mértéket nem tartottak. Amíg láttak, addig ittak: tiszt, közlegény egyforma volt.”⁶⁷ Környeihez hasonlóan az interjúalanyok is a túlzott alkoholfogyasztást említették meg a szovjet katonákkal kapcsolatban. Klinger József az alábbiakat mondta erről: „Csolnokon elég sok bor volt a pincékben. Hiába mondták a falusiaknak, hogy rejtse el a bort, ha jönnek az oroszok, azok nem akarták elhinni, mert mikor a német, vagy magyar katonák voltak itt, azok nem vitték el a pincéből a hordó bort. [...] A bort később már hiába dugták el, amikor az orosz katonák be voltak már rúgva, előfordult, hogy belelőttek a hordókba és kifolyt a bor. Ha ő sem iszik, más se igyon, természetesen... Amíg a faluban volt bor, addig az oroszok mulattak, amíg étel volt, jól éltek.”⁶⁸

Csolnok a háború után

A front elvonulását követően a kitelepített falubeliek lassan visszatérhettek otthonaikba, és a bányászat is újraindulhatott. A falu vezetését a Szociáldemokrata Párt vette át (Hoffstödter Lőrinc bíró, Huber József adóügyi jegyző, Hilber József jegyző), amíg hivatalosan is újjáalakult a közigazgatás.⁶⁹

A hazatérő lakosokat kifosztott otthonaik látványa fogadta. Egy helybéli az alábbi szavakkal idézte fel helyzetüket: „A háború után maradt egy zsák egérszaros cukrunk és egy működésképtelen rádiónk. Egyéb semmi. Az egész faluban romok, pusztulás. Az oroszok mindent elvittek, ami mozgatható volt. Itt maradtunk állatok, vetőmag nélkül.”⁷⁰

65 Interjú Klinger Józsefné (született: Süveg Rozália) egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

66 Interjú Klinger József egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

67 A csolnoki katolikus plébánia Historia Domusa.

68 Interjú Klinger József egykori csolnoki lakossal (Göbharter Eszter).

69 Huber Mihály egykori helybéli lakos levele a szerzőnek.

70 Idézi: Bindorffer Györgyi: A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen, Csolnok – Véménd. In: Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében. Szerk. Bindorffer Györgyi. Bp. 2007. 124.

A mindennapi élet azonban lassan visszatért a korábban megszokott keretek közé. Rittling Tamásné az alábbiakban idézte fel az újrakezdést: „Április 4-e után már jártunk iskolába, újra indult az élet addigra a faluban, a bolt is kinyitott már. A háború végén, úgy emlékszem, május 8-a körül hazaküldtek minket az iskolából, azt mondták, örüljünk, mert ma véget ért a háború, ezért ma nem lesz tanítás.”⁷¹

Ugyanakkor a közvetlen életveszély nem szűnt meg a harcok elmúltával, mivel a hátramaradt, fel nem robbant lőszeres és a különböző tüzérségi lövedékek továbbra is problémát jelentettek. Több olyan halálos kimenetelű balesetről is tudomással bírnunk, amelyet visszamaradt robbanótestek okoztak. A legsúlyosabb eset 1945. április 10-én történt a Magos-hegynél. „A háború után a leszerelt magyar katonák vállalkoztak az aknák felszedésére. Az erdőben, a falu határán szedték a taposó-, és botló-aknákat. Péntes József bácsi és az unokája arra mentek lovaskocsin. Az aknaszedők megkérték őket, hogy felpakolhassák az aknákat a kocsira. Péntes bácsi nem akart kötélnek állni, de aztán mégis engedett, amikor azt mondták neki, hogy a gyutacsot az összes aknából kiszedték. Ám egy gyutacs nem volt kiszedve, s mind felrobbantak.”⁷² – emlékezett vissza a tragédiára Klinger József.

A második világháború mintegy 117 csolnoki áldozatot követelt. Közülük 62 fő katonaként halt hősi halált, vagy a hadifogságban hunyt el. A polgári áldozatok száma 55 fő. A második világháború hősi halottainak és áldozatainak emlékművét 2010-ben avatták fel.

A háború után megkezdődtek a felelősségre vonások is. A Volksbund korábbi tagjai közül rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték Priegl Ferencet, Mezősi Istvánt, Binder Józsefet, Grosz Józsefet és Kvintz Mihályt. Szintén rendőrhatalósági felügyelet alá került Kelenföldi Antal is, aki a Nyilaskeresztes Párt pénztárosa volt.⁷³

A település plébánosa szintén megemlítette az internálásokat, illetve a lakosság háború utáni hangulatát is megörökítette: „Jött a Volksbund révén a németiség üldözése, internálása, kitelepítése, ami borzasztóan hatott a népre. Letargiába esett mindenki, s nem látta célját életének [...],⁷⁴ ha úgyis kitelepítik őket az országból. 120 kb. az internált fiatal ember Csolnokon! Minő munkáshiány, mennyi családi nyomor azáltal.”⁷⁵ Néhány volksbundistát Dorogra, az ún. Lipták-házba (legényszálló) internáltak, de ők is bejártak minden nap a bányába dolgozni, csak a munkaidő letelte után kellett a szállóra visszamenniük.⁷⁶ Másokat Esztergomba, illetve Komáromba (feltételezhetően a Csillagerődbe) vittek. Klinger József így emlékezett vissza: „1945 novemberében értem haza, másnap pedig már jöttek is értem, és vittek Esztergomba, a rendőrségre. Csolnokot

71 Interjú Rittling Tamásné (született: Wieszt Mária) egykori helybéli lakossal (Göbharter Eszter).

72 Interjú Klinger József egykori helybéli lakossal (Göbharter Eszter).

73 *Marschal Adrienn*: Munkatáborok Komárom-Esztergom megyében. Csolnok, Oroszlány, Tata-bánya. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016. 10.

74 A felhasznált kéziratban több helyen kipontozással jelölték azokat a részeket, ahol az eredeti kézírás olvashatatlan volt.

75 A csolnoki katolikus plébánia Historia Domusa.

76 Huber Mihály egykori helybéli lakos levele a szerzőnek.

1947-ben láttam viszont újra.”⁷⁷ Hasonlóképpen elvitték a Németországból visszatérő Rittling Tamást is, de később sikerült megszöknie: „Mikor átértünk a Dunán, a magyar partra, ott már vártak minket. Először a pontonhidakból kellett a beszivárgó vizet kikapcsolnunk, később Komáromba vittek, romeltakarító munkát végezni. Onnan szöktem haza, Csolnokra.”⁷⁸

A háború utáni Magyarországon a német nemzetiséget kollektív bűnösneként kezelték. A földreformrendelet például lehetővé tette, hogy elkobozzák a Volksbund-tagok birtokait, sőt még azok földjét is kisajátíthatták, akik német hangzású családi nevet vettek fel. 1945. december 29-én megjelent a magyarországi német nemzetiségű lakosság Németországba való kitelepítéséről szóló rendelet is. A represszió Csolnokot sem hagyta érintetlenül. Eredetileg 2100 főben határozták meg a településről kitelepítendő létszámát, ami az itt élő németiség 73%-át jelentette. A gazdasági érdekek azonban végül erősebbnek bizonyultak: 1947-ben mentesítették azokat a kitelepítési rendelet hatálya alól, akik 1946. április 1. előtt a bányában dolgoztak.⁷⁹ Ennek következtében végül csak 342 főt telepítettek ki Csolnokról.⁸⁰ A helyükre felvidéki családok érkeztek, akik közül csupán két család telepedett meg tartósan a faluban.⁸¹

*BEFORE THE FRONT, UNDER THE FRONT, AFTER THE FRONT
WHAT HAPPENED IN CSOLNOK DURING WORLD WAR II, IN 1944-45?*

Summary

The history of the second world war is a finite sequence of political and military actions, while the history of war days is an „infinite story”. Increasingly accessible sources and oral history make war days easier to recall in an almost countless variety. Our present study aims to reconstruct events of World War II in Csolnok based on contemporary sources and interviews with eyewitnesses. The village of Csolnok lies in Komárom-Esztergom County, in the coal basin of Dorog, 44 kilometres from Budapest and 5 kilometres from Dorog. Military actions around Csolnok in 1944-45 were mostly determined by Soviet and German manoeuvres fought for Budapest. As a result, the front line stretched directly at the village for three months. We are primarily interested in how the settlement, mostly inhabited by a German minority, made it through the war and what kind of survival strategies they used throughout the tribulations.

⁷⁷ Interjú Klinger József egykori helybéli lakossal (Göbharter Eszter).

⁷⁸ Interjú Rittling Tamás egykori helybéli lakossal (Göbharter Eszter).

⁷⁹ *Marschal A.*: Munkatáborok i. m. 10.

⁸⁰ *Tisovszki Zsuzsanna*: A dorogi németek kitelepítése. *Limes* 5. (1992) 1. sz. 68.

⁸¹ *Bindorffer Gy.*: A kettős identitás i. m. 124.; *Marschal A.*: Munkatáborok i. m. 10.

